

Aleksander SrebrakowskiORCID: 0000-0001-5812-6827
aleksander.srebrakowski@uwr.edu.plUniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Geneza i ewolucja badań historycznych Krzysztofa Tarki (1965-2022)

DOI: 10.34739/doc.2022.19.26

W 1984 roku studia historyczne rozpoczął ostatni rocznik studentów, którzy cały cykl swojej nauki odbyli w okresie wszechwładzy komunistów w Polsce, a pracę rozpoczęli w nowych warunkach – już bez ograniczeń cenzuralnych sprzed roku 1989. Oczywiście lata 1984-1989 to nie był już taki sam czas jak przed dekadą czy jeszcze wcześniej. Od 11 III 1985 roku w ZSRR Generalnym Sekretarzem KC KPZR był Michaił Gorbaczow, który głównie z powodu kryzysu gospodarczego i polityki przyjętej wtedy przez USA, był zmuszony do wprowadzenia szeregu reform natury gospodarczej i politycznej w Związku Radzieckim. Proces nazwany *piere-strojką* obok zmian natury gospodarczej objął także media i świat nauki. W dniu 13 lutego 1987 roku Michaił Gorbaczow na spotkaniu z przedstawicielami mediów w KC KPZR stwierdził: „Zgadzam się, że nie powinno być zapomnianych nazwisk, **białych plam** [podkreślenie A.S.] ani w historii, ani w literaturze. W przeciwnym razie nie jest to historia, nie literatura, ale sztuczne, oportunistyczne konstrukcje. Moim zdaniem opublikowano wiele rzeczy, które zasługiwały na zainteresowanie publiczne. To normalny proces”¹.

---

¹ Убежденность – опора перестройки. Встреча в ЦК КПСС, „Известия” 1987, nr 46 z 14 II, s. 2. Vide: М.С. Горбачев, *Октябрь и перестройка. Революция продолжается 1917-1987*, Москва 1987.

Wkrótce hasło o likwidacji białych plam zaczęło się upowszechniać, a na łamach różnych radzieckich periodyków zaczęły się pojawiać publikacje poruszające nieobecne do tej pory zagadnienia historyczne. Na przykład 27 listopada 1987 roku w gazecie „Sirp ja Vasar” [„Sierp i Młot”], w artykule *Mõnede lünkade täiteks [Aby wypełnić niektóre luki]*² estoński historyk Evald Laas otwarcie pisał o potrzebie likwidacji białych plam dotyczących deportacji ludności z Estonii w latach 1941-1949³. W kolejnych miesiącach w republikach radzieckich i w samej Rosji ukazywały się kolejne artykuły, a nawet książki poruszające zakazane dawniej problemy. W Wilnie wydano na przykład wspomnienia świadka zniewolenia Litwy, ostatniego ministra spraw zagranicznych niepodległej Litwy, Juozasa Urbšysa, a w Leningradzie pracę Jurija Jegorowa i Walerego Ostrowskiego poświęconą problemom gospodarczym ZSRR w latach 20. oraz paktowi radziecko-niemieckiemu z 1939 roku⁴. To, co działo się w Związku Radzieckim, nie pozostało bez wpływu na podległe mu kraje obozu państw socjalistycznych. Jeśli chodzi o Polskę, to 21 kwietnia 1987 roku Michaił Gorbaczow i Wojciech Jaruzelski podpisali w Moskwie *Deklarację o współpracy w dziedzinie ideologii, nauki i kultury*, w której zapowiadano likwidację białych plam w historii stosunków radziecko-polskich⁵. Niedługo po tym wydarzeniu została powołana Wspólna Komisja Uczonych PZPR i KPZR do Spraw Historii Stosunków między PRL a ZSRR⁶. Dzięki temu zaczęto w Polsce wspominać o Sybirakach, więcej pisano o Kresach Wschodnich i innych wcześniej blokowanych lub ograniczanych przez cenzurę zagadnieniach. Jeszcze przed 1989 rokiem dla badaczy z Polski ważne były ułatwienia wyjazdów do ZSRR (wprowadzone wkrótce), które pozwalały na częstsze i dłuższe pobyty w tym państwie i prowadzenie kwerend archiwalnych. To wszystko razem pozwoliło naukowcom, ale i ambitnym studen-

² E. Laas, *Mõnede lünkade täiteks*, „Sirp ja Vasar” 1987, nr 48 z 27 XI, s. 3-4.

³ *The Baltic Way to Freedom. Non-violent struggle of the Baltic States in a global context*, compiled by J. Škapars, Riga 2005, s. 105.

⁴ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*, Vilnius 1988; Ю.В. Егоров, Островский В.П., *Заполняя «белые пятна» истории*, Ленинград 1988.

⁵ *Deklaracja o współpracy w dziedzinie ideologii, nauki i kultury*, „Trybuna Ludu” 1987, nr 93 z 22 IV.

⁶ T. Walichnowski, *Zarys problematyki*, [w:] *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945. Przegląd piśmiennictwa*, red. idem, Warszawa 1989, s. 12-13.

tom, podejmować badania dotychczas zakazane lub ograniczane, jak na przykład historia Kresów II RP.

Działania prowadzone na uczelniach wyższych (w tym także na Uniwersytecie Wrocławskim) dodatkowo wzmacniały to, na co zezwalały ówczesne władze państwowe. W latach 1984-1989 było to miejsce, gdzie odradzał się na nowo niezależny ruch studencki. Pracowano nad odtworzeniem struktur Niezależnego Zrzeszenia Studentów (NZS), zaś w sferze oficjalnej odbudowywano samorząd, a także na nowo zaktywizowano działalność kół naukowych oraz systematycznie organizowano otwarte wykłady z zakresu przemilczanych wcześniej tematów – nie tylko historycznych⁷. Wygłaszane były one przez pracowników naukowych, ale także przez studentów, którzy w ten sposób zdobywali pierwsze szlify jako przyszli wykładowcy i naukowcy. Bardzo cenną inicjatywą ówczesnego kierownictwa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego było nadanie studentom dostępu do wszystkich zbiorów archiwalnych, a także umożliwienie korzystania ze specjalnych zbiorów (tzw. cimelia) wrocławskiego Ossolineum, gdzie znajdowały się m.in. liczne publikacje historyczne wydawane na emigracji, niedostępne ciągle dla innych czytelników. Ponadto z każdym kolejnym rokiem wzrastała dostępność wszelkiej literatury bezdebitowej – m.in. coraz częściej pojawiały się także książkowe publikacje historyczne⁸, co pozwalało historykom na uzupełnianie domowych bibliotek.

W grupie studentów kończących naukę w 1989 roku na Uniwersytecie Wrocławskim znalazł się także Krzysztof Tarka – w późniejszych latach ceniony profesor i wieloletni pracownik Uniwersytetu Opolskiego. W 1986 roku zdecydował się on uczęszczać na seminarium z zakresu historii najnowszej prowadzone przez prof. Wojciecha Wrzesińskiego. Tutaj mógł liczyć nie tylko na pomoc merytoryczną promotora, lecz także na rekomendacje, ułatwiające kontakty z żyjącymi jeszcze wtedy świadkami wydarzeń historycznych. Należy podkreślić, że w tamtym okresie były to osoby jeszcze w pełni sił witalnych. Przedstawiciele tzw. pokolenia Ko-

---

⁷ Cf.: R. Kowalczyk, *Czas próby. Wieluń-Wrocław 1980-1989*, Wrocław 2005; J. i K. Popiński, *Od SKS do NZS. Niezależne Zrzeszenie Studentów we Wrocławiu 1980-2010*, Wrocław 2010.

⁸ S. Rudka, *Poza cenzurą. Wroclawska prasa bezdebitowa 1973-1989*, Wrocław-Warszawa 2001.

lumbów nie przekroczyli 70. roku życia, a były to w czasie wojny osoby już dorosłe – mogące świadomie i w pełnym kontekście ocenić wydarzenia, w jakich uczestniczyły. W pełni sił były także osoby starsze, mające jeszcze bogatsze doświadczenie życiowe. To wszystko dawało badaczowi okazję do wzbogacenia bazy źródłowej opracowywanych tematów o tzw. źródła wywołane, jakimi są relacje świadków, a co za tym idzie – do lepszego zrozumienia opisywanych wydarzeń. Mimo więc teoretycznie niekorzystnych warunków zewnętrznych (cenzura i panujący ustrój polityczny) lata 1984-1989 były znakomitym czasem dla młodych adeptów historii, którzy zaczęli swoją drogę jako profesjonalni historycy.

W seminarium, w którym uczestniczył Krzysztof Tarka, brały udział osoby ambitne, podejmujące zaniedbane do tej pory tematy polskiej historiografii. Zajmowano się tam m.in. historią Armii Krajowej, problemami mniejszości narodowych (Łemkowie, Żydzi), historią Kresów Wschodnich czy stosunkami międzynarodowymi (np. relacje polsko-litewskie). Sam Krzysztof Tarka jako swój temat wybrał pogłębienie wiedzy na temat działalności Armii Krajowej na Wileńszczyźnie poprzez opracowanie szczegółowej biografii płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka”. Podążał on zatem ścieżką, którą w tamtym czasie wyznaczył Roman Korab-Żebryk w 1985 roku, publikując swoją rozprawę doktorską (napisaną 11 lat wcześniej) o operacji „Ostra Brama”. Była ona w owym czasie jedynym opracowaniem naukowym o konspiracji wileńskiej, dotyczącym jednak tylko jej końcowego okresu działalności⁹. Tarka przez biografię „generała Wilka” podjął się zadania szerszego potraktowania tematu, opisując go przez pryzmat losów dowódcy wileńskiej AK. Bezczennym źródłem do przygotowania tej pracy był – tworzony latami – zbiór archiwaliów i relacji członków AK z terenu Wileńszczyzny, jaki stworzył Stanisław Kiałka i przekazał do działu rękopisów wrocławskiego Ossolineum¹⁰. Drugim cennym źródłem były relacje świadków i uczestników wydarzeń czy członków jego rodziny (np. Olgi Krzyżanowskiej – córki Aleksandra Krzyżanowskiego). Należy tu zaznaczyć, że jeszcze wiele lat po 1989 roku dotarcie do świad-

⁹ R. Korab-Żebryk, *Operacja wileńska AK*, Warszawa 1985.

¹⁰ E. Galos, *Papiery Stanisława Kiałki*, [w:] Stanisław Kiałka. *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2000, s. 175-179.

ków historii i uzyskanie ich relacji nie było zadaniem łatwym. Mimo symptomów pewnej odwilży po stronie władz państwowych ludzie byli jeszcze ciągle nieufni: szczególnie ci mający za sobą traumatyczne przeżycia, a przez to często niechętni do dzielenia się swoimi wspomnieniami. Stąd tak ważna była rola promotora – prof. Wojciecha Wrzesińskiego, związanego wtedy ze środowiskami opozycyjnymi, który uwiarygadniał swojego studenta w oczach osób mogących udzielić relacji. Mając do dyspozycji taką bazę źródłową i wykorzystując dodatkowo całą dostępną wówczas literaturę przedmiotu (także tę emigracyjną), Krzysztof Tarka przygotował cenne opracowanie – wprowadzające do obiegu naukowego wiele dokumentów i uzyskanych relacji. Stanowiło ono całkiem nowy wkład do polskiej historiografii. Nie jest więc dziwne, że bardzo szybko jego praca magisterska została opublikowana w formie książkowej¹¹. Była to też pierwsza z czterech opublikowanych prac z seminarium, na które uczęszczał¹².

Przygotowując swoją pracę magisterską, Krzysztof Tarka zainteresował się kolejnymi dwoma problemami, które były pochodną rozpoczętych wcześniej badań. Były to relacje polsko-litewskie i sytuacja mniejszości litewskiej w Polsce po II wojnie światowej oraz działalność polskiego rządu na emigracji. W tym drugim wypadku inspiracją były liczne wykłady ówczesnego asystenta w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego Zdzisława Derwińskiego, który właśnie przygotowywał (liczącą ostatecznie ponad tysiąc stron) rozprawę doktorską o polskim rządzie w Londynie¹³. Tarka kontynuował także swoje badania nad historią wileńskiej Armii Krajowej i jednocześnie przystąpił do tworzonego na przełomie lat 80. i 90. XX w. wrocławskiego oddziału Archiwum Wschodniego, które rozpoczynało etap oficjalnej działalności po wcześniejszym okresie działalności podziemnej. Po roku 1989 Archiwum Wschodnie mogło liczyć na szerokie wsparcie instytucji

---

¹¹ K. Tarka, *Komendant Wilk. Z dziejów Wileńskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1990.

¹² Pozostałe prace to: B. Szaynok, *Pogrom Żydów w Kielcach. 4 VII 1946 r.*, Warszawa 1992; A. Srebrakowski, *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1993; B. Horbal, *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*, Wrocław 1997.

¹³ Rozprawa doktorska Derwińskiego obroniona w 1987 r. została opublikowana dopiero 25 lat później: Z.A. Derwiński, *W okowach wielkiej trójki. Polityka zagraniczna rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Obczyźnie pod kierownictwem Stanisława Mikołajczyka (14 lipca 1943 – 28 listopada 1944)*, Melbourne 2012.

państwowych, dzięki czemu dysponowało środkami na pokrycie kosztów wyjazdów w różne części kraju do świadków, od których można było uzyskać relacje. Zbierający je nie musieli się też już troszczyć o zakup sprzętu nagrywającego i kaset, a także o środki na wykonanie kopii zachowanych dokumentów i artefaktów. Ważna też była medialna akcja promocyjna tzw. tematów Archiwum Wschodniego, dzięki której łatwiej było dotrzeć do żyjących świadków. Krzysztof Tarka w ramach tego programu zajął się opracowywaniem tematu: *Polskie organizacje konspiracyjne na Wileńszczyźnie 1939-45*¹⁴.

Po uzyskaniu magisterium Krzysztof Tarka podjął dalsze studia na utworzonym właśnie Śląskoznawczym Studium Doktoranckim Uniwersytetu Wrocławskiego (studiował w latach 1989-1993). Wbrew temu, co sugeruje nazwa studium, dopuszczano tam także przygotowywanie prac obejmujących nie tylko obszar Śląska. Tym razem Tarka zdecydował się zbadać problem miejsca Litwy w polityce rządu polskiego na emigracji. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. była to bardzo ważna kwestia zarówno historycznie, jak i politycznie. W istniejącej wtedy historiografii (obejmującej okres II wojny światowej) Litwinów wspomniano incydentalnie – i to głównie jako kolaborantów niemieckich, brak było zaś szerszego spojrzenia na ten problem. Rozprawa doktorska Tarki miała zmienić ten stan rzeczy. Autor wskazał w niej na: liczne kontakty Polaków i Litwinów na emigracji, próby podjęcia współpracy politycznej, ich rozmowy na temat przyszłego ułożenia stosunków po zakończeniu wojny – niestety wszystkie zakończone niepowodzeniem. Jego rozprawa stanowiła dalszy ciąg badań nad stosunkami polsko-litewskimi rozpoczętych przed laty przez prof. Piotra Łossowskiego, obejmujących lata 1918-1939.

W trakcie pracy nad rozprawą doktorską – dzięki przyznaniu w 1991 roku dwumiesięcznemu stypendium Fundacji Armii Krajowej w Londynie – Krzysztof Tarka poznał środowisko polskiej emigracji z lat II wojny światowej, a przede wszystkim zaznajomił się ze stanem zbiorów archiwalnych na temat działalności rządu RP na emigracji. To zdecydowanie wpłynęło na kierunek jego dal-

---

¹⁴ *Archiwum Wschodnie. Informator*, red. J. Świat, sine loco 1990, s. 7; *40 lat Karty*, red. A. Dębska, Warszawa 2022, s. 102.

szych badań naukowych, które zaczęły się skupiać na historii polskiej emigracji wojennej w Wielkiej Brytanii.

Po uzyskaniu doktoratu Krzysztof Tarka znalazł w 1993 roku zatrudnienie w Instytucie Historii w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (od 10 marca 1994 roku – Uniwersytet Opolski). Kiedy składał podanie o przyjęcie do pracy na tej uczelni, jako zakres swoich dalszych badań podał działalność polityczną rządu polskiego na uchodźstwie po 1945 roku, a także dzieje Litwinów w Polsce po zakończeniu II wojny światowej. Do 1999 roku w licznych artykułach systematycznie zajmował się wskazaną tematyką, a także nadal poruszał różne szczegółowe zagadnienia z zakresu historii wileńskiej AK. W tym okresie ważne miejsce w jego dorobku naukowym zajmowały liczne recenzje prac naukowych. Obok działalności *stricto* naukowej zajął się wtedy także popularyzacją wiedzy historycznej z badanego przez niego zakresu tematycznego, publikując liczne teksty popularnonaukowe. Kontynuował także (rozpoczęte jeszcze w czasie studiów) kwerendy archiwalne i badania terenowe wśród mniejszości litewskiej w Polsce¹⁵. W 1998 roku zostało to uwieńczone publikacją książki charakteryzującej społeczność litewską w Polsce, co – poza bogatym dorobkiem naukowym – stało się podstawą do nadania 6 stycznia 1999 roku przez Wydział Historyczno-Pedagogiczny Uniwersytetu Opolskiego stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk historycznych.

Opracowanie poświęcone Litwinom w Polsce było kolejnym pionierskim dokonaniem Krzysztofa Tarki. Kolejny raz autor uporządkował stan naszej wiedzy na temat, który był właściwie nieobecny do tej pory w polskiej, a nawet litewskiej historiografii. Książka ta ułatwi zadanie kolejnym badaczom, jeśli zechcą rozwinać wątki zapoczątkowane przez Krzysztofa Tarkę. Stanowi ona także podstawę merytorycznej dyskusji o położeniu litewskiej mniejszości w Polsce, a także pozwala na podjęcie studiów porównawczych dotyczących położenia litewskiej mniejszości w Polsce i polskiej mniejszości na Litwie.

Od 1999 roku, po uzyskaniu statusu samodzielnego pracownika naukowego, a szczególnie od roku 2005, kiedy otrzymał

---

¹⁵ K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944-1997*, Opole 1998. W tym samym roku została też ogłoszona drukiem jego rozprawa doktorska: Idem, *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939-1945*, Opole 1998.

tytuł profesora nauk humanistycznych, nieograniczony dotychczasowymi wymogami zdobywania kolejnych tytułów naukowych, Krzysztof Tarka mógł ostatecznie określić główny nurt swoich badań historycznych, którym stały się dzieje polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii. Mimo tej specjalizacji wracał jeszcze do pierwszych z opracowywanych przez siebie tematów. Opublikował dwa kolejne wydania swojej książki o Aleksandrze Krzyżanowskim¹⁶, zebrał także rozproszone materiały o stosunkach polsko-litewskich¹⁷, jednak głównym badaniem zagadnieniem były dzieje polskiej emigracji. Dzięki ugruntowanej już pozycji specjalisty od tego zagadnienia i licznym stypendiom¹⁸ przez kolejne lata publikował kolejne książki odsłaniające szczegółowe problemy już nie tylko dotyczące polskiego rządu na emigracji, ale także ogólnie Polonii w Wielkiej Brytanii.

Znakomicie rozwijająca się kariera naukowa Krzysztofa Tarki została gwałtownie przerwana 19 stycznia 2022 roku z powodu śmierci historyka, będącej wynikiem panującej w kraju pandemii COVID-19. W tym czasie był on w trakcie przygotowywania do druku (jak się okazało ostatecznie) swojej książki o polskiej emigracji¹⁹. Jest to zbiór jego rozproszonych artykułów, poświęconych reakcjom środowisk emigracji niepodległościowej wobec wydarzeń w Polsce w latach 1945-1990. Autor zebrał tu dwadzieścia artykułów opublikowanych wcześniej w różnych periodykach naukowych, które zostały przejrane, poprawione i uzupełnione. W ten sposób powstało ciekawe opracowanie określające rolę polskich środowisk emigracyjnych w najnowszej historii naszego kraju.

Straciliśmy znaczącego badacza najnowszej historii Polski, który mógł jeszcze przez lata wzbogacać dorobek polskiej historiografii o kolejne cenne monografie. Mimo to dotychczasowy dorobek Krzysztofa Tarki i tak jest znaczący i zauważalny, a wyznaczone kierunki badań mogą być kontynuowane przez jego następców,

¹⁶ Idem, *Jeden z wyklętych – generał Aleksander Krzyżanowski „Wilk”*. Komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK, Warszawa 2000; Idem, *„Generał Wilk”. Aleksander Krzyżanowski – komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK*, Łomianki 2012.

¹⁷ Idem, *Między Lachami a Budrysami. Szkice ze stosunków polsko-litewskich w dziejach najnowszych*, Łomianki 2018.

¹⁸ Były to następujące stypendia: Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej dla Młodych Pracowników Naukowych; Polonia Aide Foundation Trust [Londyn]; Funduszu Pomocy Niezależnej Nauce i Literaturze Polskiej [Paryż]; Fundacji z Brzezia Lanckorońskich.

¹⁹ Idem, *Emigracja wobec wydarzeń w kraju (1945-1990)*, Opole 2022.

którym swoimi dziełami znacznie uprościł dalszą pracę. Ważne jest także to, że Krzysztof Tarka nie zmarnował danego mu czasu i otrzymanych okazji, spełniając swoje powołanie jako historyka.

Bibliografia / References

Podmiotowa (wybór)

- Tarka K., *Komendant „Wilk”. Z dziejów wileńskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1990.
- Tarka K., *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939-1945*, Opole 1998.
- Tarka K., *Litwini w Polsce 1944-1997*, Opole 1998.
- Tarka K., *Jeden z wyklętych – generał Aleksander Krzyżanowski „Wilk”. Komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK*, Warszawa 2000.
- Tarka K., *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990*, Warszawa 2003.
- Tarka K., *Polonia w Wielkiej Brytanii 1918-1939*, Toruń 2005.
- Tarka K., *Mackiewicz i inni. Wywiad PRL wobec emigrantów*, Łomianki 2007 (wyd. drugie 2018).
- Tarka K., *„Generał Wilk”. Aleksander Krzyżanowski – komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK*, Łomianki 2012.
- Tarka K., *Emigranci na celowniku. Władze Polski Ludowej wobec wychodźstwa*, Łomianki 2012.
- Tarka K., *Jest tylko jedna Polska? Emigranci w służbie PRL*, Łomianki 2014.
- Tarka K., *Na emigracji i w kraju*, Łomianki 2015.
- Tarka K., *Socjalistyczna alternatywa na emigracji? Polska Partia Socjalno-Demokratyczna i jej krąg*, Warszawa 2016.
- Tarka K., *Między Lachami a Budrysami. Szkice ze stosunków polsko-litewskich w dziejach najnowszych*, Łomianki 2018.
- Tarka K., *Emigracja wobec wydarzeń w kraju (1945-1990)*, Opole 2022.

Przedmiotowa

- 40 lat Karty*, red. A. Dębska, Warszawa 2022.
- Archiwum Wschodnie. Informator*, red. J. Świat, sine loco 1990.
- Deklaracja o współpracy w dziedzinie ideologii, nauki i kultury*, „Trybuna Ludu” 1987, nr 93 z 22 IV.
- Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945. Przegląd piśmiennictwa*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.
- Derwiński Z.A., *W okowach wielkiej trójki. Polityka zagraniczna rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Obczyźnie pod kierownictwem Stanisława Mikołajczyka (14 lipca 1943 – 28 listopada 1944)*, Melbourne 2012.

- Egorov Ū.V., Ostrovskij V.P., *Zapolnââ «belye pâtna» istorii*, Leningrad 1988. [Егоров Ю.В., Островский В.П., *Заполняя «белые пятна» истории*, Ленинград 1988].
- Gorbačev M.S., *Oktâbr' i perestrojka. Revolûciâ prodolžaetsâ 1917-1987*, Moskva 1987. [Горбачев М.С., *Октябрь и перестройка. Революция продолжается 1917-1987*, Москва 1987].
- Horbal B., *Działałność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*, Wrocław 1997.
- Kowalczyk R., *Czas próby. Wieluń-Wrocław 1980-1989*, Wrocław 2005.
- Laas E., *Mõnede lünkade täiteks*, „Sirp ja Vasar” 1987, nr 48 z 27 XI.
- Popińscy J. i K., *Od SKS do NZS. Niezależne Zrzeszenie Studentów we Wrocławiu 1980-2010*, Wrocław 2010.
- Rudka S., *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973-1989*, Wrocław-Warszawa 2001.
- Srebrakowski A., *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1993.
- Stanisław Kiałka, *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2000.
- Szaynok B., *Pogrom Żydów w Kielcach. 4 VII 1946 r.*, Warszawa 1992.
- The Baltic Way to Freedom. Non-violent struggle of the Baltic States in a global context*, compiled by J. Škapars, Riga 2005.
- Ubeždennost' – opora perestrojki. Vstreča v CK KPSS*, „Izvestiâ” 1987, nr 46 z 14.II. [Убежденность – опора перестройки. Встреча в ЦК КПСС, „Известия” 1987, nr 46 z 14.II].
- Urbšys J., *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*, Vilnius 1988.